

Škabrada, Jiří

Středověký portál jako příčný řez (K interpretaci smyslu tvarosloví portálů s válečky)

Archaeologia historica. 1985, vol. 10, iss. [1], pp. 475-479

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139572>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Středověký portál jako příčný řez

(K interpretaci smyslu tvaroslovi portálů s válečky)

JIRÍ ŠKABRADA

Dvěma zcela rozdílným pojmům, uvedeným v názvu práce, je napohled společná jen příslušnost k problematice stavební tvorby. Pokusíme se však prokázat, že vnitřní závislost těchto pojmů je daleko těsnější, dokonce taková, že umožní vysvětlit některé problémy, jejichž výklad se dosud nezdál možný.

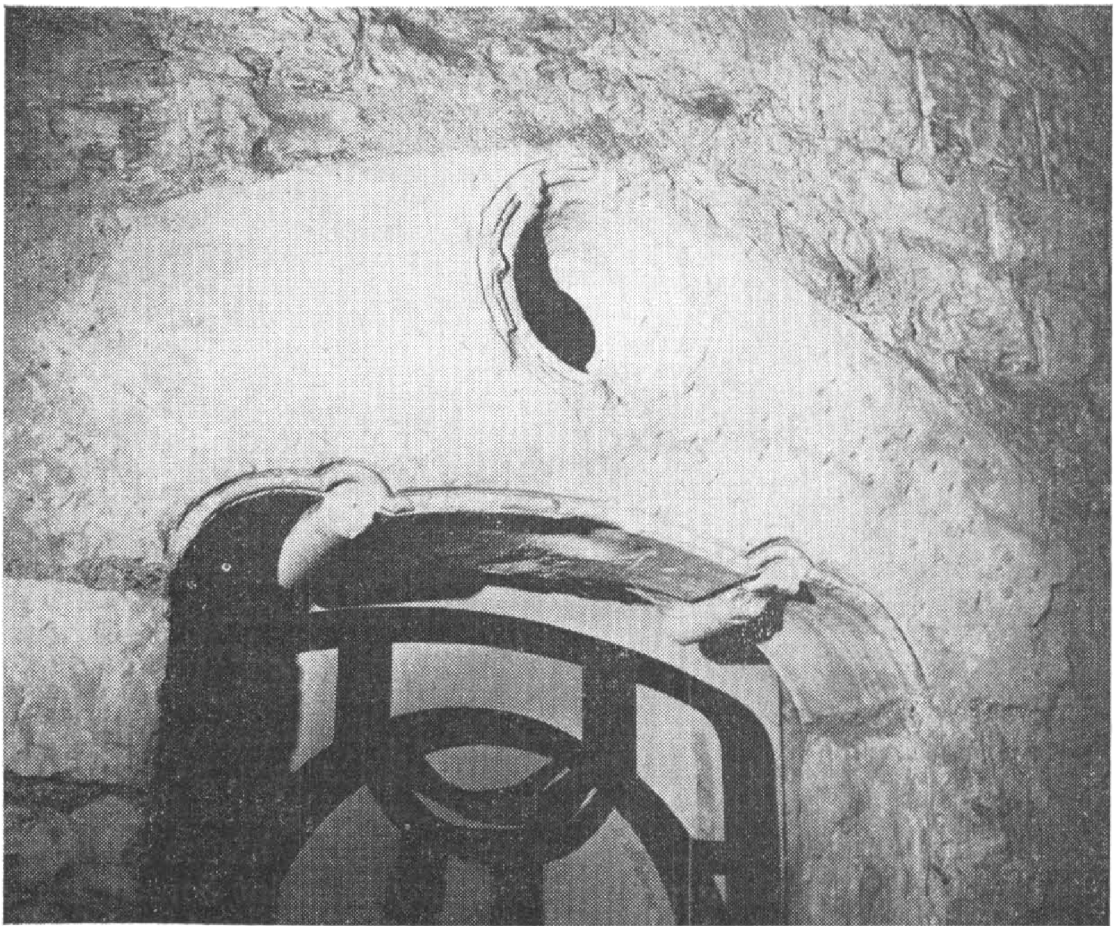
U portálů nás bude při těchto úvahách zajímat především jejich základní tvar, zjednodušeně obrys otvoru, který svou konstrukcí vymezují, s přihlédnutím k základní skladbě této konstrukce. Příčný řez je, jak známo, způsob zobrazení stavebního objektu, při kterém je myšlená svíslá rovina řezu, na niž se v měřítku zobrazuje, vedena kolmo na delší rozměr domu (u obvyklého tradičního typu domu s obdélným půdorysem a sedlovou střechou tedy kolmo na hřeben střechy). V tomto řezu jsou zpravidla výstižně zachyceny všechny základní konstrukce, zejména klenby, stropy a krov, protože ty, alespoň u jednodušších objektů, bývají vedeny ve směru kratšího rozponu stěn, tedy právě napříč budovy. Příčný řez je tedy už od počátků stavebního kreslení nejnázornějším zobrazením pro informaci o základním prostorovém a konstrukčním uspořádání stavby.

Ve známé studii Václava Mencla o středověkých portálech se objevuje náznak uvedeného vztahu, když autor v úvodu pojednání o pravouhlých portálech přirovnává jejich ztvárnění k problematice zvládnutí „... daného obdélníka průčelí nebo interiérové stěny“ (Mencl 1960, 134). Domnívám se ale, že nad smyslem tvaru portálu resp. portálového otvoru je třeba se zamýšlet nejen jako nad řešením plochy, ale je nutno přibrat i hledisko technické, stavební – konec konců je portál především prostup stěnou, otvor, který je třeba staticky zabezpečit.

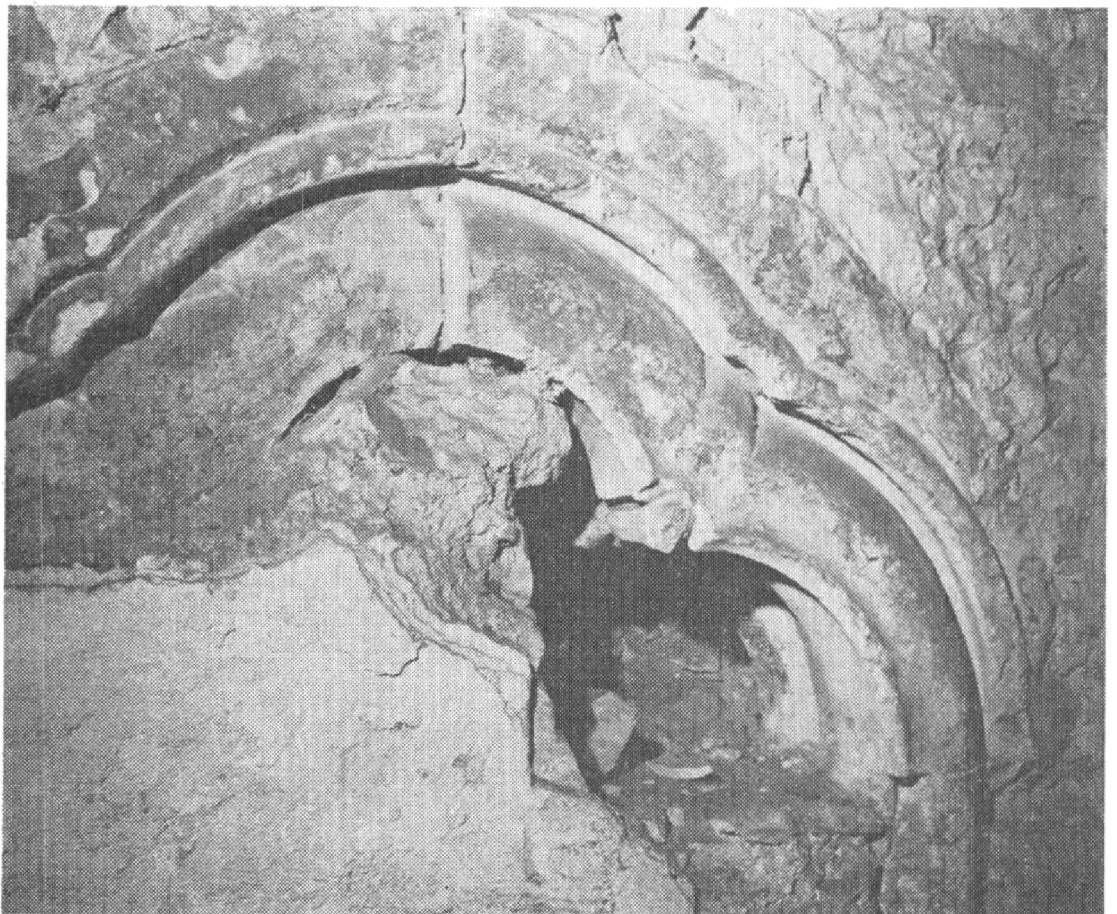
Stejnou úlohu, byť ve větším měřítku, řešila stavební řemesla při uzavření prostoru, ať už klenbou nebo rovným stropem. Představíme-li si příčné řezy základních typů středověkých, románských a gotických prostor – na jedné straně s klenbou valenou a křížovou a na druhé straně rovné, trámové přestropení, máme před sebou i základní typy portálů – s archivoltou půlkruhovou, lomenou a portál obdélný, s přímým překladem. Vzájemná souvislost těchto tvarů v povědomí tvůrců staveb bude zřejmější, uvědomíme-li si, že s nimi ve zmenšeném měřítku operovali stavitelé a kameníci na stavebních výkresech, jejichž existence je pro středověké období nejen doložena, ale je zcela nutná už při jednoduché kamenické práci.

Povšimněme si trochu blíže ve středověku velmi rozšířeného portálu, kterému se dnes, údajně pro podobnost jeho profilu s tvarem hrušky koňského sedla, říká sedlový. Jeho konstrukční smysl je zřejmý – koutové výběhy mají funkci konzol, které zmenšují namáhání vodorovného překladu. Převédeme-li toto konstrukční schema do příčného řezu budovou, máme před sebou trámy stropu, podepřené při stěnách konzolami – a jak známo, byla tato varianta osazení trámového stropu běžná právě ve středověku.

Sedlový portál byl nejužívanější zejména v profánní, městské – a dnes můžeme dodat, že i vesnické – středověké architektuře. Má zpravidla nejjednodušší typ

Obr. 1. Praha-Staré Město, Retězová ulice čp. 222. Překlad portálu do patra románského domu. Foto J. Škabrada.

Obr. 2. Praha-Staré Město, Michalská ulice č. 14. Horní část románsko-gotického portálu v přízemí domu. Foto J. Škabrada.

profilace – šikmé okosení čelní hrany. Zejména při náročnějších, zdobnějších úpravách spodních, ukončujících výběhů tohoto okosení si můžeme uvědomit, jak příznačné je toto tvarosloví i pro běžnou tesařskou úpravu obdélných a sedlových portálů dřevěných, které se ve vesnickém prostředí užívaly až do novověku. Domnívám se, že toto srovnání svědčí dokonce pro odvození nejen skladby, ale zejména profilace středověkých kamenných portálů tohoto typu z portálů dřevěných.

Pokusme se na závěr prověřit možnosti teze „profil portálu jako příčný řez“ na vcelku ojedinělém typu původně raně středověkého portálu, takzvaného portálu s válečky (Radová 1972, 59). Dva portály tohoto typu jsou na Starém městě v Praze – portál do patra známého románského domu čp. 222 v Řetězové ulici a o něco mladší portál, odkrytý v Michalské ulici č. 14. Oběma portálům je společný trojlaločně vzepjatý profil nadpraží, v místech zlomů „podepřený“ válečkovými útvary.

Pokud si opět představíme tento tvar převedený do příčného řezu, máme před sebou takovou konstrukci završení prostoru, v níž je směrem ke středu vzepjatý pohled nesen dvěma trámy resp. kuláči, které jsou upevněny ve směru podélném. Tento princip uzavření prostoru rozhodně nepatří na našem území ani ve střední Evropě k tradičním stavebním zvyklostem. Je to však způsob, který patří k základům stavitelství středomořského. V něm mívá poslední podlaží prostor otevřený do pohledu střechy, jejíž krov nesou trámce, osazené přímo do obrysu štítů. Štíty jsou tu ovšem plošší, s menším sklonem, než je běžné ve střední Evropě.

Import středomořských stavebních zvyklostí do našich poměrů známe pro sledo-

Obr. 3. Košice, dóm sv. Alžběty, jedna z desek pozdně gotického křídlového oltáře s vyobrazením interiéru románského domu.

vané období jen jeden – jsou to právě románské stavby, domy a kostely. Víme také, jak tento experiment ve středoevropských klimatických podmínkách brzy skončil, zejména pokud se týče právě horních částí staveb. Nízké sklony střech nevyhovovaly, jak víme z těch dokladů, kdy nebyly staré štíty zcela strženy, ale jen nadezděny do žádoucího strmějšího sklonu. I z toho důvodu je – na rozdíl od dochovaných spodních částí budov – známo tak málo o posledních, horních podlažích románských domů.

Podle uvedené hypotézy bychom tedy mohli – s přihlédnutím ke tvarosloví portálů s takzvanými válečky – předpokládat v románských domech i tu náročněji provedenou variantu středomořského způsobu završení prostoru, při níž jsou do vaznic zachyceny obloukovitě provedené úseky podhledu. Dokladem oprávněnosti této myšlenky je například vyobrazení na jedné z desek pozdně gotického oltáře z kostela sv. Alžběty v Košicích, kde je právě takový interiér bezpochyby románského domu zachycen.

Literatura

Mencl V., 1960: Vývoj středověkého portálu v českých zemích, ZPP 20 – 1960, str. 8–26, 112–153.
Radová M., 1972: Architektura románská, vyd. ČVUT, Praha.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Das mittelalterliche Portal als Querschnitt

(Zum Sinn der Formensprache der Portale mit sog. Walzen)

Den beiden im Titel der Arbeit angeführten Begriffen ist auf den ersten Blick nur die Zugehörigkeit zur Problematik der Architektur gemeinsam. Der Autor will nachweisen, daß der innere Zusammenhang dieser Begriffe weitaus enger ist, sogar so eng, daß er es ermöglicht manche Fragen zu beantworten, die bisher noch nicht geklärt werden konnten.

Bei Portalen wird im Rahmen solcher Überlegungen besonders ihre Grundform interessieren, der vereinfachte Umriss der Öffnung, die sie mit ihrer Konstruktion begrenzen, unter Berücksichtigung der Struktur dieser Konstruktion. Der Querschnitt ist bekanntlich jene Darstellung eines Bauobjektes, bei der die gedachte Schnittebene senkrecht zur längeren Achse des Bauwerks geführt wird. In diesem Schnitt findet man in der Regel das Charakteristische aller wichtigen Konstruktionselemente, vor allem der Wölbung, der Decken und des Dachstuhls, weil diese, zumindest bei einfacheren Objekten, meist im Sinne des kürzeren Bandabstands geführt werden, also eben quer durch das Gebäude. Der Querschnitt ist deshalb schon vom Anfang des technischen Bauzeichnens die anschaulichste Darstellung der grundlegenden Raum- und Konstruktionselemente eines Bauwerks.

Dieselbe Aufgabe, sei es auch in größerem Maßstab, erfüllten die Baugewerke bei dem Abschluß des Bauraums durch ein Gewölbe oder eine gerade Decke. Wenn wir uns die Querschnitte der Haupttypen mittelalterlicher, romanischer und gotischer Bauräume vorstellen – einerseits mit Tonnen- oder Kreuzgewölbe, andererseits mit gerader Balkendecke, haben wir uns auch die Haupttypen der Portale – mit halbkreisförmiger oder gebrochener Bogenleiste, und mit geradem Abschluß. Die gegenseitigen Zusammenhänge dieser Formen im Bewußtsein der Baumeister tritt deutlicher hervor, wenn man sich vor Augen hält, daß die Baumeister und Steinmetzen auf den Bauzeichnungen in verkleinertem Maßstab mit ihnen operierten, deren Existenz im Mittelalter nicht nur bewiesen ist, sondern schon bei den einfachsten Steinmetzarbeiten notwendig gewesen ist.

Im Mittelalter waren Portale verbreitet, die man heute, angeblich wegen ihrer Ähnlichkeit mit der Birnenform des Pferdesattels Sattelprofile nennt. Der Sinn ihrer Konstruktion ist klar – die Eckenausläufer besitzen die Funktion von Konsolen, welche die Beanspruchung der waagrechten Tragfläche verringern. Wenn man dieses Konstruktionsschema auf den Querschnitt eines Bauwerks überträgt, erkennt man die an den Wänden von Konsolen gestützten Deckenbalken – und bekanntlich war diese Variante des Aufsetzens der Balkendecke gerade im Mittelalter üblich.

Das Sattelportal war vor allem bei der mittelalterlichen profanen, städtischen – und heute kann man hinzufügen – auch der ländlichen Architektur verbreitet und ließ in der Regel den einfachsten Typ der Profilierung erkennen – eine Abschrägung der Frontkanten.

Der Autor versucht abschließend die Möglichkeit seiner These „Portalprofil als Querschnitt“ an einem im großen und ganzen vereinzelt Typ eines ursprünglichen frühmittelalterlichen Portals, des sogenannten Wälzchenportals zu beglaubigen. Zwei Portale dieses Typs blieben in der Altstadt von Praha erhalten – das Stockwerkportal des bekannten romanischen Hauses K.-Nr. 222 in der Řetězová-Strasse und das etwas jüngere, in der Michalská-Strasse Nr. 14 freigelegte Portal. Beiden Portalen gemeinsam ist das dreilappig ausgreifende Profil über der Schwelle, das an den Bruchstellen von walzenförmigen Gebilden „gestützt“ wird.

Wenn man diese Form abermals in den Querschnitt projiziert, hat man eine Konstruktion der Raumkrönung vor sich, bei welcher die zum Zentrum strebende Untersicht von zwei Balken beziehungsweise Rundblöcken geleitet wird, die in der Längsrichtung angebracht sind. Dieses Prinzip des Raumabschlusses gehört entschieden weder auf unserem Gebiet noch in Mitteleuropa zu den traditionellen Bauepflogenheiten, es ist vielmehr ein Grundsatz der mediterranen Baukunst, bei der das oberste Stockwerk den Blick unter das Dach freiläßt, dessen Stuhl von unmittelbar in die Giebelumrisse eingesetzten Balken getragen wird. Die Giebel sind allerdings flacher und besitzen eine geringere Neigung als in Mitteleuropa.

Wir kennen bloß einen Importfall der mediterranen Baugewohnheiten in der untersuchten Zeitepoche – es waren gerade die romanischen Bauten, Häuser und Kirchen. Man weiß auch, daß dieses Experiment unter den mitteleuropäischen klimatischen Bedingungen bald ein Ende fand, besonders was die oberen Baupartien anbelangt. Die flachen Dachneigungen entsprachen nicht, wie Belege erkennen lassen, denzufolge alte Giebel nicht abgerissen, sondern nur zur erforderlichen steileren Neigung überbaut wurden. Auch deshalb ist – zum Unterschied von den erhaltenen Unterpertien der Bauwerke – so wenig von den letzten, obersten Stockwerken romanischer Gebäude bekannt.

Nach der Hypothese des Autors könnte man unter Berücksichtigung der Formensprache jener Portale mit den sogenannten Walzen Wälzchen bei romanischen Häusern auch jene anspruchsvollere Variante der mediterranen Krönungsart von Bauräumen voraussetzen, bei der die Bindebalken bogenförmig ausgeführte Abschnitte der Untersicht freigaben. Daß dieser Gedanke berechtigt ist, beweist beispielsweise die Abbildung auf einer der Tafeln des spätgotischen Altars der St.-Elisabethkirche in Košice, wo ein solches Interieur eines zweifellos romanischen Hauses dargestellt wird.

Texte zu den Abbildungen :

1. Praha–Altstadt, Řetězová-Strasse K.-Nr. 222. Detail des Stockwerkportals eines romanischen Hauses. Foto J. Škabrada.
2. Praha–Altstadt, Michalská-Strasse Nr. 14. Oberteil eines romanisch-gotischen Portals aus dem Erdgeschoss des Hauses. Foto J. Škabrada.
3. Košice, Dom der hl. Alžběta, eine der Tafeln des spätgotischen Flügelaltars mit der Abbildung eines Interieurs eines romanischen Hauses.

